

МЕХАНІЧНЫЯ КАНТАМІНАЦЫІ Ў БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ КАЗКАХ

Даследаванне народнай казкі мае глыбокія карані. Збіральнікаў і даследчыкаў цікавяць праблемы жанру, вобразная сістэма, міфалагічныя вытокі казачнага эпасу. У полі зроку навукоўцаў па-ранейшаму застаюцца і пытанні казачнай структуры, праблема спалучэння казачных сюжэтаў – кантамінацыя. Кантамінацыю традыцыйна падзяляюць на творчую і механічную. «У адных выпадках, – зазначае К. П. Кабашнікаў, – кантамінацыю можна разглядаць як творчы працэс ці яго вынік, у другіх – як механічнае злучэнне твораў альбо іх частак – усё залежыць ад эстэтычнага пачуцця, мастацкага вопыту выканаўцаў» [1, 122]. Самым спрэчным і маладаследаваным відам кантамінацыі ў казках з'яўляецца механічная.

Кожны казачны сюжэт прадугледжвае наяўнасць адпаведнага героя, які з'яўляецца носьбітам загадзя вызначаных якасцей характару. Так, для перамогі над змеем патрэбна незвычайная сіла («Пераможца змея» [2, №300А], «Бой на калінавым мосце» [2, №300*В], «Тры падземныя царствы» [2, №301А,В]); актуальнымі для героя, якому супрацьстаіць Кашчэй, з'яўляюцца настойлівасць і хітрасць («Смерць Кашчэя ў яйцы» [2, №302]). У сюжэтах з сямейнымі канфліктамі («Звярынае малако» [2, №315А], «Цудоўныя дзеці» [2, №707] і інш.) герой надзяляецца шчырасцю, разважлівасцю, даверлівасцю, мудрасцю. Спалучыць у адным творы такіх розных казачных герояў не заўсёды ўдаецца. І казачнікі, пераходзячы да новага сюжэта, часта ўводзяць і новага героя. Яшчэ больш складана злучыць сюжэты розных жанравых разнавіднасцей казак, напрыклад, чарадзейных і рэалістычных, ці бытавых. Злучэнне такіх сюжэтаў можа не мець унутранай сувязі, матывацыі, што і дазваляе гаварыць пра механічную кантамінацыю. Такім чынам, пад механічнай кантамінацыяй мы будзем разумець спалучэнне сюжэтаў, злучаных з дапамогай фармальнай звязкі (без унутранай матывацыі), героі якіх з'яўляюцца супрацьлеглымі па свайму светаўспрыманню.

Прыкладам механічнага спалучэння двух сюжэтаў 301А,В «Тры падземныя царствы» + 502 «Медны лоб» [*1] з'яўляецца казка «Меднае чудавішча» [4, 334–346]. Герой першага сюжэта – салдат, мужны герой-барацьбіт. Гэта ён, пільнуючы царскую пшаніцу, змагаецца з дзіўным птушкачалавекам, які *«прылятаець. Спусціўся. Давай ножычкам рэзаць да ў пучкі вязаць, нарэзаў столькі, сколькі яму сіла падняць. Толькі ж ён набраў пад крылля, стаў узнімацца, а ён [салдат] з дула да за бараду»* [4, 335]. Салдат дастаўляе абяссіленага злодзея да цара, атрымлівае ўзнагароду і вяртаецца дадому.

Сюжэт, нягледзячы на сваю распаўсюджанасць, у параўнальным паказальніку сюжэтаў «Усходнеславянская казка» не адзначаны. Суаднесці яго можна з № 301А,В, або з № 531 «Канёк-гарбунок», № 530 А,В «Сіўка-

Бурка». З № 301А,В «Тры падземныя царствы» яго яднае намер фізічнага знішчэння ворага, пэўнае знешняе падабенства вобраза з традыцыйным персанажам змеяборчага сюжэта – Сам-з-кокаць-барада-з-локаць. Да таго ж цудоўныя ўласцівасці і гуманныя намеры незвычайнай істоты раскрываюцца толькі ў наступным сюжэце, пасля вырашэння тэмы першага сюжэта. Вырашэннем тэмы можна лічыць паланенне злодзея: «*Запёрлі яго на дванаццаць дзвярэй, на дванаццаць замкоў у склеп*» [4, 335]. Такая развязка вычэрпвае канфлікт, устанаўлівае парушаную гармонію. Такі фінал хоць і нельга лічыць тыповым для змеяборчых сюжэтаў, якія часцей заканчваюцца фізічным знішчэннем ворага ці іх служэннем герою-пераможцу (прыгадаем цудоўную кабыліцу, якая ў падобных сюжэтах служыць свайму новаму гаспадару, перакаваную ў кабылу змяю – маці шматгаловых змеяў), аднак ён дапушчальны. Таму дадзены сюжэт мы і суаднеслі з № 301А,В.

Другі сюжэт разгортваецца ў межах сямейнага канфлікту: цар, як і мачаха ў шматлікіх сюжэтах, становіцца прадстаўніком злых сіл, яго сын, падлетак-юнак, насуперак бацькоўскай волі адпускае Меднае Чудавішча на свабоду. Антыгерой першага сюжэта ператвараецца з пачвары ў цудоўнага памочніка, які будзе дапамагаць царскаму сыну ва ўсіх жыццёвых выпрабаваннях. Сюжэт заканчваецца традыцыйна – шлюбам царскага сына з царэўнай і прымірэннем з бацькам. Такім чынам, адзіным актыўным персанажам двух злучаных сюжэтаў з’яўляецца Меднае Чудавішча. Унутрана два сюжэты паміж сабой не звязаны, традыцыйная логіка развіцця вобразаў парушана. Разам з тым мы павінны прызнаць, што новы твор атрымаўся арыгінальным і сведчыць не толькі пра парушэнне традыцыі, а і пра актыўныя пошукі новых шляхоў яе ўзбагачэння.

Да механічных кантамінацый адносіцца спалучэнне сюжэтаў № 311 «Мядзведзь і тры сястры» + № 301 А,В «Тры падземныя царствы» ў казцы «Мядзведжае вушка» [3, 165–168]. У першым сюжэце канфлікт развіваецца паміж жанчынай і мядзведзем. Для яго вырашэння не абавязкова фізічнае знішчэнне супраціўніка. Дастаткова выйсці за межы ўладанняў ворага, таму што яго сіла абмяжоўваецца толькі сваім для яго светам – прыродным. Так, перахітрыўшы мядзведзя ў яго ўладаннях (прымусіўшы аднесці ў вёску замест попелу сына, а потым і сябе), жанчына і яе сын выходзяць з-пад улады жывёлы. Сіла мядзведзя не распаўсюджваецца на чалавечае асяроддзе: «*...яго і калом прагналі і са двара з таго. Так ён пайшоў ужо плачучы*» [3, 167]. Кожны казачны сюжэт традыцыйна заканчваецца ўстанаўленнем парушанай гармоніі, вяртанне жанчыны з сынам у чалавечы свет сцвярджае новую гарманічную сітуацыю.

У другім сюжэце з’яўляецца іншы герой – асілак Мядзведжае вушка. Новы герой паказвае на парушэнне традыцыйнай сувязі паміж сюжэтамі, сведчыць пра механічнае спалучэнне тэкстаў у адзін твор. Сам сюжэт разгортваецца ў межах традыцыі. Герой хутка расце, мае вялікую сілу: «*Той Мядзведжае вушка быў надта дужы*» [3, 167]. Паказчыкі яго сталасці – імкненне да самарэалізацыі, пошукі асілкам таварышаў. На жаль, сюжэт не завершаны. Тэма не вырашаецца. Такія тэксты з’яўляюцца сведчаннем

затухання казачнай традыцыі, актывізацыі з'явы механічнай кантамінацыі ў беларускіх народных казках.

ЗАЎВАГА

*1. Тут і далей у артыкуле прыводзяца нумары казак, змешчаных у [2].

ЛІТАРАТУРА

1. Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии / редкол.: К. П. Кабашников (отв.ред.) и др. – Минск, 1993.
2. Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка / сост.: Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков; отв. ред. К. В. Чистов. – Л., 1979.
3. Чарадзеіныя казкі: у 2 ч. Ч. 2 / склад. К. П. Кабашнікаў, Г. А. Барташэвіч. – Мінск, 2003.
4. Чарадзеіныя казкі: у 2 ч. Ч. 1 / склад. К. П. Кабашнікаў, Г. А. Барташэвіч. – Мінск, 2003.